

Семантични типове на глаголните видови двойки

МАРИЯ СТОИЛОВА ЖЕРЕВА

Maria ZSEREVA, Szegedi Tudományegyetem, BTK, Szláv Intézet, 6722 Szeged, Egyetem u.2.
E-mail: mzhereva@hotmail.com

(Received: 4 Januar 2006; accepted: 25 May 2006)

Abstract: The present article deals with the semantic types into which paired aspectual verb forms generally distribute. The basis for analysis is provided by Maslov's five established common categories of paired aspectual verb forms distribution, as well as Glovinskaia's four established categories. The aim of the article is to discuss some cases of unexpected distribution of paired aspectual verb forms in modern Bulgarian language so that Maslov's model of distribution of aspectual verb form pairs is further elaborated and specified.

The article pays special credit to Glovinskaia's system of classification and its relevance to the grammatic category of the aspect in Bulgarian. Special attention is paid to the cases when her framework loses its relevance with respect to the verb aspect in Bulgarian.

Keywords: verb aspect, semantic type, distribution of paired aspectual forms, phase verbs, classification, aspectual pairs, semantic classes, verbs with limited semantics, verbs with unlimited semantics, verbs formed with a prefix

При разглеждането на семантичните типове на глаголните видови двойки обикновено се изхожда от работите на Ю. С. Маслов (Маслов, 1948) и М. Я. Гловинская (Гловинская, 1982). Ако обобщим предложената от авторите класификация, ще се получи следната картина:

1. Като отчита частновидовите значения, Маслов различава пет типа противопоставяния между НСВ и СВ, на чиято основа той предлага да се отделят семантично три основни типа глаголни видови двойки – тип *убивам–убия*, тип *виждам–видя* и тип *намирам–намеря*.

В първата група влизат глаголни видови двойки, които могат да означават противопоставянето *опит–успех* (*ловя–улова, убивам–убия*) или *тенденция–осъществяване* (*умирам–умра, потъвам–потъна*). Макар и не така ярко, но сходни отношения могат да се открият в много други двойки глаголи, например *догонвам–догоня, добивам–добия, събирам–събера*, а

при силна поддръжка от страна на контекста и двойки като *правя–направля, строя–построя, ора–изора*.

Вторият тип видови двойки образуват глаголи, означаващи *непосредствен, непрекъснат ефект*, глаголи за изразяване на чувствени възприятия – *виждам–видя, чувам–чуя, чувствам–почувствам*, глаголи за говорене – *казвам–кажа, моля–помоля, обещавам–обеща, хваля–похваля, лъжа–излъжа* и др. и някои глаголи, означаващи психически състояния като *съмнявам се–усъмня се, харесвам–харесам* и др. Към тази група се причисляват и глаголи, които изразяват съзнателни действия, насочени към получаване на чувствено възприятие като *слушам–послушам, мириша–помириша* и др.

Двойките от третия семантичен тип глаголи се характеризират с това, че глаголът от СВ (както и в първата група) изразяват достигане на предела, *скокообразен преход към ново качество*, но в този случай несвършеният глагол не може да обозначава предшестващия процес, който е довел до резултата. В тази група глаголите от НСВ са непроцесуални, те както и глаголите от СВ, изразяват достигане до резултата по друг начин: *моменталност* (*намирам–намеря, идвам–дойда*). Тук влизат и двойки от типа *научавам–науча, изнасям–изнеса, заговарям–заговоря*. В периферията на този клас глаголи стоят двойките от типа *мигам–мигна, махам–махна* и др., тъй като глаголите от НСВ не могат да означават един отделен акт в процеса на неговото осъществяване. Всички видови двойки от третия тип се обединяват от това, че при тях имперфективният корелат се оказва «непълноценен», лишен от способността да изразява най-специфичното значение на НСВ – значението на конкретния процес.

М. Я. Гловинская отделя четири стандартни типа видови противопоставяния – тип «*започва се–започна се*», тип «*става–стана*», тип «*действам с цел–целта е реализирана*» и тип «*в състояние съм–започвам да съм в състояние*» (Гловинская, 1982: 76–105),

I Към типа «*започва се–започне се*» се отнасят пределни глаголи, които в НСВ означават процес, частично достигащ до резултат, а в СВ – процес, който напълно достига до резултат. Тази група се подразделя на няколко класа:

1. Фазови глаголи със значение на начало (*възниквам–възникна, настъпва–настъпи, появявам се–появя се*). На тези двойки съответства тълкуването «*започвам да съществувам–започна да съществувам*».
2. Фазови глаголи със значение на край (*изчезвам–изчезна, свършвам–свърша, преставам–престана, прекъсвам–прекъсна*). Общото тълкуване на тези двойки е «*започвам да не съществувам–започна да не съществувам*».
3. Глаголи, означаващи изменение на състоянието (*оздравявам–оздравея, замръзвам–замръзна, изсъхвам–изсъхна, разболявам се–разболея се, сгрявам–сгрея, превръщам–превърна*). Общият елемент

в тълкуването на тези двойки е “започвам да бъда някакъв–започна да бъда някакъв”.

4. Представъчни глаголи за преместване (*излизам–изляза, влизам–вляза, възлизам–възляза* и с други представки с пространствено значение (*подхождам–подходя*).
5. Каузативни нецеленасочени глаголи в контекст от типа “*лекарството успокоява (е успокоило, успокои) болния*”. Тълкуването на НСВ е че “*лекарство е причина за това болният да започва да бъде спокоен*”, а в СВ, че “*лекарството е причина за това болният да започне да бъде спокоен*”. По подобен начин стои въпросът с изречение като “*Кремът смекчава кожата*” и “*Кремът смекчи (е смекчил) кожата*”.
6. Каузативни целенасочени глаголи от типа *правя–направя, пиша–напиша, строя–построя, чета–прочета, шия–ушия* и др.

II Към типа “ставам–стана” се отнасят глаголи, които Гловинская нарича “*непределни*”, т. е. при тях се наблюдава отсъствие на абсолютния предел. Тъй като по въпроса за пределността ние се придържаме към концепцията на А. В. Бондарко, разглежданата от Гловинская група глаголи ние причисляваме към относително пределните. Това са глаголи, които в двете видови форми в равна степен изразяват резултативно действие. Те могат да бъдат некаузативни (*увеличавам се–увелича се, отделям се–отделя се, повишавам се–повиша се, подобрявам се–подобря се* и др.) и каузативни (*увеличавам–увелича, отделям–отделя* и др.).

III Към третия тип “*действам с цел–целта е реализирана*” се отнасят целенасочени каузативни глаголи от типа *доказвам–докажа, заставам–заставя, решавам–реша, ловя–улова, добивам–добия, уговарям–уговоря, убеждавам–убежда, утешавам–утеша* и др.

IV Четвъртият тип “*в състояние съм–започвам да съм в състояние*” Гловинская счита за най-периферен. Тук са възможни следните разновидности видово противопоставяне:

1. Глаголи със значение на емоционално или интелектуално състояние – *обиждам се–обида се, огорчавам–огорча, признавам–призна, разбирам–разбера, удивлявам се–удивя се* и представъчните двойки *вбесявам се–вбеся се, безспокоя се–обезспокоя се, вълнувам се–развълнувам се*, а също и съответните нецеленасочени каузативни глаголи като *възмущавам се–възмутя се, обиждам–обида, удивлявам–удивя* и др. Към този тип се отнасят и многозначни глаголи в статално значение като *затрупвам–затрупам* (“*Входът на пещерата са затрупвали/затрупали с камъни*”), *затварям–затворя, покривам–покрива, заслонявам–заслоня* и др.
2. Като отделна разновидност на този тип се посочват двойки със следните тълкувания:

3. А) “*имам свойство–започвам да имам свойства*” (*извисявам се–извися се*, например “*Той се извисяваше/извиси над всички*”, *оглавявам–оглавя*, например “*Той оглавявал/оглавил въстанието*”, *отличавам се–отлича се*, например “*Той се отличаваше/отличи от съучениците си със своя талант*”).

Б) “*действам–започвам да действам*” (*занимавам се–занимая се*, *прегръщам–прегръна*, *срещам се–срещна се* (в значение на състезавам се, например “*На шахматната дъска се срещнаха двама от най-добрите шахматисти на света*”).

2. НСВ изразява “*действам*” или “*в състояние съм*”, СВ изразява “*започвам да съм в някакво състояние, в него съм известно време и преставам да бъда*” (*наслаждавам се–наслажда се*, *почивам си–почина си* и др.) или “*започвам да действам, действам известно време и преставам да действам*” (*поглаждам–погладя*, *пипам–пипна*, *възраждам–възразя*, *отговарям–отговоря*, *пренебреждам–пренебрежна* и др.).

Случаите на нестандартно противопоставяне възникват на база на стандартните. Нестандартните двойки имат сходства със стандартните но се и различават от тях. Към първия стандартен тип спада двойката с фазово значение *продължавам–продължа*. Към втория тип спадат няколко двойки с нестандартно съотношение като *впускам се–впусна се*, *пусна–изпусна* и др. НСВ на тези глаголи означава “*непосредствено създавам за някого някаква възможност, свързана с преместване в пространството и тази възможност е реализирана*”. Към третия тип спадат двойките *дочакам–дочакам* и *посрещам–посрещна* в значението, представено във фазите “*Той дочака приятелката си на ъгъла под часовника*” и “*На гарата цялата общественост посреща делегацията*”. Към четвъртия тип спадат глаголи със значение “*разполагане на обекта в ограничено пространство*”: *вмествам–вместя*, *помествам–поместя* (Гловинская, 1982: 76–105).

По наше мнение в класификацията на Маслов втората група се нуждае от уточняване и дори по-подробно раздробяване. Семантичните отношения във видовите двойки от типа *разбирам–разбера*, *виждам–видя*, *чувствам–почувствам*, *съмнявам се–усъмня се* и др. от една страна и от друга страна в двойки като *мисля–помисля*, *моля–помоля*, *хваля–похваля*, *лъжа–излъжа* и др. не са еднакви. В първия случай с осъществяването на перфективното действие започва неопределен процес, който семантично следва от значението на свършения глагол. Във втория случай не е така – свършеният глагол не е предпоставка за изразяването от НСВ действие. Тук НСВ означава действие като че ли без значение за кратността, а СВ подчертава неговата еднократност.

От представената от М. Я. Гловинская класификация става ясно че някои многозначни глаголи в различни значения влизат в различни семантични класове. Така например, *затрупвам–затрупам* в значение на динамично действие (обикновено с активен субект осъществяван от одушевлено

съществително име се отнася към първия тип: “Аз *затрупвах/затрупах масата с книги*”). В статално значение тази видова двойка се отнася към четвъртия тип: “Ние *стигнахме до пещерата, но входа и бяха затрупали с камъни*”. Същото се отнася за видовата двойка *затварям/затворя* в съчетание с одушевен или неодушевен субект – “Той *затваря прозореца*” и “Капакът *плътно затваря буркана*” (пример от Гловинская 1982: 94).

Независимо от новаторството и неоспоримото значение на класификацията, предложена от Гловинская, някои нейни детайли могат да се подложат на критика.

Видови двойки от типа *изсъхвам–изсъхна*, *оздравявам–оздравея* от първия разред и двойки от типа *дебелея–надебелея*, *подобрявам се–подобря се* от втория разред, според нас, са достатъчно близки семантично и могат да се обединят в един тип, който има две разновидности от гледна точка на предела на СВ. Що се отнася до тяхното тълкуване, в тях не се забелязват съществени различия (*започвам да съм някакъв*, *започна да съм някакъв* всъщност е равнозначно на *ставам–стана*).

Твърде категорична е забележката на Гловинская, че безспорните от формална гледна точка видови двойки като *признавам–призная*, *разбирам–разбера*, *увличам се–увлека се* “по смисъл се съотнасят точно така, както и глаголите с начинателен начин на глаголно действие, образувани с представячна перфективация” (Гловинская, 1982: 82). Преди всичко съмнение предизвикват съотношенията от типа *ненавиждам–възненавидя* и *обичам–заобичам*, поставени в един ред с посочените по-горе двойки, при които имперфективът в плана на многократността не изразява този начинателен оттенък (по-точно “начало” + “достигане на резултата”), който е присъщ на перфектива. Сравни “Той *заобича учениците си*” и “Той *винаги обичаше учениците си*”, или като “Той *ги разбра*” и “Той *винаги ги разбираше*” (или *призна* и *винаги признаваше*, *увлече се* и *винаги, всеки път се увличаше се* различават само по признака еднократност/многократност).

Недостатък на представената класификация е и това, че в нея не е отделен такъв разред глаголи, който трябва да включва двойки с непроецесуален (моментален) имперфектив, изразяващ винаги реално достигане на предела като *достигам–достигна*, *намирам–намеря*, *назубрям–назубря*, *лишавам се–лиша се* и др. Вярно е, че семантичното тълкуване на тези имперфективи поставя сложна почти неразрешима задача, тъй като тяхната отличителна особеност е отсъствието на основно значение на НСВ т. е. точно това негово значение, което в концепцията на Гловинская би трябвало да бъде изтълкувано. Опит за решаване на този проблем предлага Апресян (Апресян, 1988: 71–75).

Освен това в класификацията на Гловинская (даже и между нестандартните типове) не се говори за съотношение от типа *скачам–скача*. Съотношението на тези глаголи е не толкова противопоставяне на два начина на действие (многоактен и едноактен), но то отговаря и на критериите на чисто видовата двойка.

При различаването на семантичните типове видови двойки ние се опираме и на акционалната класификация на Зино Вендлер (Vendler, 1967). Въз основа на неговата класификация може да се забележи, че в българския език глаголите “states”/състояние т. е. статалната разновидност на процеса като *стоя, държа* и др, както и глаголите “activities” (деятелност, т. е. динамичния неопределен процес) като *работя, плача, движа се* и др. не образуват видови двойки. Това са глаголи imperfectiva tantum. Групата на тези глаголи обединява различни типове, но за нас е важно, че в семантиката на тези имперфективи отсъства признакът предел. Във видовата двойка влизат предимно глаголи от класовете “accomplishments” (пределен процес – достигане до предела) като *решавам–реша, строя–построя* и “achievements” (действие, свързано с достигане на предела) като *постигам–постигна, намирам–намеря, ям–изям* и др. Но трябва да уточним, че не всички глаголи от последния клас образуват видови двойки.

Въз основа на функционалните особености на корелатите във видовата двойка можем да отделим различни семантични типове видови двойки, но от класификацията на З. Вендлер следва, че тяхното основно деление трябва да съответства на разликите между двойките от типа “accomplishments” и двойките от типа “achievements”. Тази семантична двойственост на видовете двойки дава основа за по-нататъшна категоризация, т. е. всеки тип има свой подтип. Типът *виждам–видя*, отделен от Маслов като втори тип влиза и в двата основни типа на З. Вендлер.

Първият тип, представляващ характерно противопоставяне “пределен процес – събитието като резултат от този процес”, много автори наричат пределни видови двойки (Падучева, Зализняк, Шмелев).

В чист вид тези двойки изразяват постепенно осъществяване на действието, завършващо с достигане на абсолютния предел, например *излизам–изляза, правя–направя, решавам–реша, убеждавам–убежда* и др. От тази гледна точка е без значение дали глаголът е преходен (*строя–построя*) или непреходен (*излизам–изляза*).

Като характерна разновидност на този тип може да се отделят група глаголи с противопоставяне по смисъл “*опит–успех*” (в класификацията на Гловинская този тип е наречен “*действам с цел–целта е реализирана*”). Типични двойки от този тип са: *доказвам–докажа, решавам–реша, убивам–убия* и др. Ние отнасяме към първия тип всички тези двойки, чийто имперфектен корелат изразява действие, стремящо се към предела и при това пределът се реализира не като абсолютна критическа точка. Следователно, според нас тук можем да отнесем и тези видове глаголни двойки, в които корелатът от СВ означава относителен предел, след чието достигане действието може да продължи: *повишавам–повиша, съкращавам–съкратя, увеличавам–увелича, усилявам–усиля* и др. Гловинская нарича такива двойки “*непределни*” (Гловинская, 1982: 86, Гловинская, 1999: 246). Като запазва този термин, Падучева ги нарича и делиматативни (Падучева, 1996: 118–119). Зализняк и Шмелев ги наричат градационни (Зализняк,

Шмелев, 2000: 57). За разлика от тези автори и в съответствие с концепцията на А. В. Бондарко (Бондарко, 1986) ние наричаме тези противопоставяния относително пределни видови двойки. Семантиката на перфективния корелат е определяща за причисляването на един глагол към пределната или към относително пределната видова двойка. Например, *оплешивявам–оплешивея* е пределна видова двойка, както и двойките *изсъхвам–изсъхна*, *оздравявам–оздравея* и др. тъй като перфективното действие, достигнало един път предела си, не може да бъде продължено, то се е изчерпало.

В отделен подтип на дадения разред могат да е обединят двойки като *закъснявам–закъснея*, *успявам–успея*, *печеля–спечеля*, *умирам–умра* и др. НСВ в тях изразява тенденция, водеща към резултата, но в момента на наблюдението е важна не динамиката на изменението като процеса на осъществяване, а положението на действието в даден момент. На пръв план е действието като състояние, говорещият като че ли констатира “наличие на признаци на това, което неизбежно води към качествено изменение” (Падучева, 1996: 113–114). Например “*Иван закъснява*” – в момента на наблюдението има само признаци, че в близко бъдеще ще настъпи действието *Иван закъсняя*. Т. е. двойки от този тип са близки до типа “*опит–успех*” (“*тенденция–осъществяване*”), особено ако субектът изпълнява контролируемо действие (например, *догонвам–догоня*, *надминавам–надмина* и др.). Границите между отделните типове не могат да бъдат ясно разграничени, така че възможни са и преходни типове.

Вторият тип видови двойки обединява глаголи, които се характеризират с противопоставянето на значението “*достигане на предела* (СВ) – *многократно достигане на предела* (НСВ)”. Иначе казано, корелатът от НСВ в тези двойки не може да означава това предшестващо действие, което води до достигане на неговата “критична точка”. Отличителен признак на тези глаголи от НСВ е тяхната особеност, че форми като *идваше*, *намираше се* и др. са неспособни да обозначават (назовават) подготвителната фаза в изрази като “*Накрая той дойде*” или “*Тя намери чантата си*”. В други случаи тази фаза дори не се подразбира, например при глаголни двойки като *забелязвам–забележа*.

В лингвистиката се срещат различни термини за обозначаване на видовете двойки от дадената група – моментални глаголи или непроцесуални глаголи. При това терминът моментални глаголи семантично е по-широк, отколкото “*глагол за достигане на предела*” – първият включва естествено и двойки с начинателно значение (*заговарям–заговоря*), а вторият – не.

Към третия тип се отнасят такива двойки, които в трудовете на Падучева са наречени “перфективни” видови двойки. Имат се пред вид съотношения, в които НСВ означава състояние, настъпило като резултат от това, че е извършено свършено действие, моментален преход в състояние. Например, състоянието *разбирам* или *вижда* възниква в резултат на *разбрах* или *видях*. Перфективните двойки могат да се противопоставят на

пределните двойки (първи тип), при които в действието от НСВ се пред-полага фазата на това събитие, което е обозначено със СВ. Най-типичните двойки от тази група са: *виждам – видя*, *чувствам – почувствам*, *чувам – чуя*, *разбирам – разбера*, *увличам се – увлека се*, *въобразявам – въобрази* и др.

Своеобразността на перфективните глаголи се състои в това, че техният корелат от СВ изразява моментален преход в това състояние, което може да се обозначава и с корелата от НСВ. Двойката по парадоксален начин е съставена от глаголи, които по типологията на З. Вендлер се отнасят към два различни акционални класа – “states” (*разбирам*, *виждам*) и “achievements” (*разбрах*, *видях*). Своеобразието на видовата корелация на българския глагол се състои във възможността глагол от НСВ, изразяващ състояние да предава и събитийното значение на СВ, например “*Изведнъж той видя/разбра*” и “*Изведнъж вижда/рабира*”. Едни корелати от НСВ в тези двойки имат и друго своеобразие. Първо – всички глаголи от НСВ от цитираните горе двойки могат да изразяват и усилено състояние, т. е. изменение, близко до развиващ се процес в съчетание с обстоятелства като “*все повече*”, “*все по-добре*”, “*с всеки ден все по-малко*” и др. Например “*Като слушах обясненията му, аз все по-добре разбирах постъпката му*”, “*С приближаване ни все повече се виждаха хората*” и т. н. Второ – ако сравним двата примера ще видим, че като се абстрахираме от аналогичната видова функция, се наблюдават и различия. При изразяване на усилено състояние глаголят *разбирам – разбера* може да означава и приближаване до “критичната точка”. Според нас в това отношение този глагол може да бъде изваден и отделен от перфектните видови двойки, още повече, че той се пресича с пределните видови двойки. Предпоставка за това твърдение е наличието на фраза от типа “*Слушайки преподавателя, аз все по-добре разбирах решението на задачата и накрая го разбрах в цялост*”. Всъщност, събитието *разбирам* съдържа в себе си преход от незнание към знание, но състоянието на описвания глагол не предполага задължително предшестващо състояние *неразбиране* (например “*Детето вече започна да разбира*”).

В отделна група могат да бъдат обединени глаголни двойки като *моля – помоля*, *обещавам – обеща*, *хваля – похваля*, *мисля – помисля*, *лъжа – излъжа* и др., т. е. тези съотношения, в които перфективният корелат подчертава еднократност, при отсъствие на характеристики, присъщи на първата или втората група.

Библиография

- Апресян Ю. Д. 1988. Глаголы моментального действия и перформативы в русском языке. Русистика сегодня. Язык и система и ее функционирование. Москва 1988.
- Андрейчин Л. 1958. Към морфологичната характеристика на видовата система в съвременния български език. Славистичен сборник, I. 1958.
- Бондарко А. В. 1986. Семантика предела. Вопросы языкознания, 1986, № 1.
- Булыгина Т. В., Шмелев А. Д. 1997. Языковая концептуализация мира (на материале русской грамматики). Прагматика. Семантика. Лексикография. Вид. Время. Лицо. Модальность. Москва, Языки русской культуры, 1997.

- Гловинская М. Я. 1982. Семантические типы видовых противопоставлений русского глагола. 1982.
- Гловинская М. Я. 1999. Аспектуальные корреляции на периферии видовой системы. Die grammatischen Korrelationen. Graz 1999.
- Грамматика на българския език, т. 2. Морфология. 1983.
- Зализняк А. А. Шмелев А. Д. 2000. Введение в русскую аспектологию. Москва, Языки русской культуры. 2000.
- Куцаров Ив. 1993. Проблеми на българската морфология, Пловдив 1993.
- Маслов Ю. С. 1948. Вид и лексическое значение глагола в современном русском языке. Известия АН СССР, Серия литература и языка, т. 7, 1948, № 4.
- Маслов Ю. С. 1958. Глагольный вид в современном болгарском литературном языке, Москва 1959.
- Маслов Ю. С. 1965. Система основных понятий и терминов славянской аспектологии. Сб. Вопросы общего языкознания, Москва 1965.
- Молхова Ж. 1979. Наблюдения върху семантичната структура на глагола в английския и българския език. Сп. Съпоставително езикознание, 1979, № 1.
- Падучева Е. 1996. Семантические исследования. Семантика времени и вида в русском языке. Семантика нарратива. Москва, Языки русской культуры, 1996.
- Смирницкий А. И. 1955. Лексическое и грамматическое в слове. Вопросы грамматического строя. Москва 1955.
- Станков В. 1993/94. Членуване и вид в българския език: Български език 1993/94 № 2.
- Vendler Z. 1967. Verbs and Times. Linguistics in philosophy. Cornell university Press, Ithaca, New York 1967.